

Εισήγηση της Τζένης Λιαλιούτη, διευθύντριας του Εργαστηρίου Μελέτης Ελληνογερμανικών Σχέσεων στην ημερίδα που διοργάνωσε ο Γερμανοελληνικός Επιχειρηματικός Σύνδεσμος (DHW Deutsch-Hellenische Wirtschaftsvereinigung) υπό τον τίτλο «Ελληνογερμανικές συνομιλίες».

22/11/2024

Θα ήθελα να συνεισφέρω στη συζήτηση από τη δική μου σκοπιά, καθώς εγώ ειδικεύομαι σε θέματα σύγχρονης ιστορίας, δημόσιας διπλωματίας και εικόνας ξένων χωρών. Ξεκινώντας από το ερώτημα που είναι ο άξονας της σημερινής συζήτησης, για τους κοινούς στόχους και τις κοινές πολιτικές μεταξύ Ελλάδας και Γερμανίας στην ΕΕ, θα πρέπει να σημειώσουμε ότι η διαμόρφωση στόχων και πολιτικών, αν και τείνουμε να θεωρούμε πως αφορά στο επίπεδο της πολιτικής ηγεσίας, είναι ωστόσο μια δυναμική διαδικασία που δεν μπορεί να απομονωθεί από τα ρεύματα της κοινωνίας, από τις προσλήψεις στο επίπεδο της κοινής γνώμης. Συνεπώς, η ιστορική μνήμη και οι χρήσεις της, μαζί με τα πολιτισμικά στερεότυπα διαδραματίζουν έναν σημαντικό ρόλο, καθώς η πολιτική κουλτούρα κάθε χώρας επηρεάζει άμεσα την εννοιολόγηση του εθνικού συμφέροντος και των επιμέρους στόχων.

Θα πρέπει επίσης να σημειώσουμε ότι η εικόνα μιας χώρας δεν είναι ταυτόσημη με τις διακυμάνσεις των επίσημων διμερών σχέσεων. Αποτελείται από συστατικά στοιχεία, τα οποία έχουν τη δική τους διαδρομή και αντοχή στο χρόνο, και ακόμη και όταν μοιάζει να έχουν ατονήσει, μπορεί να ενεργοποιούνται εκ νέου δοθείσης της κατάλληλης συγκυρίας. Θα πρέπει επίσης να θυμόμαστε ότι μια εικόνα έχει τρεις διαστάσεις, την γνωστική, την συγκινησιακή και την κανονιστική. Δεν εξαντλείται δηλ σε ένα σύνολο πληροφοριών γνωστικού τύπου, αλλά εμπεριέχει μια δέσμη συναισθημάτων και συγκινησιακών αποκρίσεων, καθώς επίσης κινητοποιεί ορισμένα προτάγματα, παρακινεί δηλ σε μια ορισμένη συμπεριφορά. Μου επιτρέπει ή μου απαγορεύει να ενεργήσω με συγκεκριμένους τρόπους σε σχέση με τη χώρα αυτή και ό,τι συνδέω με αυτήν. Μερικές φορές, κάνω ένα μικρό πείραμα με τους φοιτητές μου, για να καταλάβουν την έννοια της εικόνας τους δίνω τα ονόματα ορισμένων χωρών και τους ζητάω να καταγράψουν αυθόρμητα τις 5 πρώτες λέξεις που τους έρχονται μυαλό όταν αναφέρεται η συγκεκριμένη χώρα. Δεν θα αποτελεί ίσως έκπληξη ότι οι

συχνότερες τέτοιες λέξη όταν πρόκειται για τη Γερμανία είναι η Κατοχή και ο ναζισμός. Το έχουμε δει αυτό άλλωστε σαν εύρημα σε μια σειρά ερευνών κοινής γνώμης τα τελευταία χρόνια, ενώ αποτυπώθηκε και σε μια σειρά ερευνών στο επίπεδο του δημόσιου λόγου, ιδίως στα χρόνια της ελληνικής οικονομικής κρίσης. Είχα την ευκαιρία να δουλέψω κι εγώ πάνω σε ένα τέτοιο υλικό στο δημόσιο λόγο της περιόδου 2010-2015. Θα ακούσουμε τα πορίσματα της έρευνας του κ. Mainardus για το θέμα αυτό και πώς εξελίσσεται μέχρι σήμερα. Έχει όμως ενδιαφέρον να παρατηρήσουμε ότι ο αντιγερμανικός λόγος στην Ελλάδα της κρίσης δεν ήταν μόνο πολιτικό εργαλείο στα χέρια του τότε κομματικού συστήματος, το οποίο ενίοτε υπερέβαινε την τότε διάκριση μνημονιακών/αντιμνημονιακών πολιτικών δυνάμεων. Ήταν επίσης το προϊόν της συνάντησης των στρατηγικών των πολιτικών ελίτ με τις μαζικές πεποιθήσεις στην ελληνική κοινωνία.

Είναι σαφές ότι η περίοδος του Β Παγκοσμίου Πολέμου, η οποία στην ελληνική συλλογική μνήμη έχει συνδεθεί κατά κύριο λόγο με τη γερμανική κατοχή αποτελεί ένα συλλογικό τραύμα για την ελληνική κοινωνία. Η δεκαετία του 1940 άλλωστε εξακολουθεί να δίνει υλικό στις παραταξιακές και κομματικές ταυτότητες στην Ελλάδα, ενώ η βιβλιογραφική παραγωγή για τη συγκεκριμένη περίοδο έρχεται πρώτη στις προτιμήσεις των Ελλήνων αναγνωστών. Όμως, αυτή η εύκολα εξηγήσιμη έμφαση στη δεκαετία του 1940 δεν έχει επιτρέψει, θεωρώ, μια ολοκληρωμένη και συνεκτική ανάλυση της εικόνας της Γερμανίας στην Ελλάδα από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα και μέχρι τις μέρες μας, που θα έδειχνε τα σημεία τομής και τις συνέχειες, κυρίως στο επίπεδο των μαζικών πεποιθήσεων. Πρόσφατα ολοκλήρωσα, στο πλαίσιο του Εργαστηρίου, μια έρευνα σχετικά με την εικόνα της Γερμανίας στην Ελλάδα κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Υπάρχει ένα ενδιαφέρον στοιχείο που αξίζει να διερευνηθεί περαιτέρω και στη σημερινή συγκυρία. Και αυτό είναι η περιορισμένη βάση της λεγόμενης τότε γερμανοφιλίας στο επίπεδο της ελληνικής κοινωνίας. Ενώ δηλ η θετική πρόσληψη της Γερμανίας, ως προτύπου για τη συγκρότηση του κράτους, ως επιστημονικού και πολιτισμικού προτύπου, είχε σημαντική απήχηση μεταξύ των ελίτ, δεν συνέβαινε το ίδιο στο επίπεδο των μαζών. Δεν υπήρχε δηλ. μια από τα κάτω ροπή προς τη γερμανική κουλτούρα, γλώσσα κλπ, σε αντιδιαστολή προς την έντονη ροπή προς το αγγλικό, γαλλικό ή αργότερα αμερικάνικο πρότυπο.

Αυτή η διάσταση, δηλ, η διάσταση μεταξύ ελίτ και κοινής γνώμης, φαίνεται να επηρεάζει επίσης και την γερμανική δημόσια διπλωματία στην Ελλάδα σήμερα. Θεωρώ

ότι η γερμανική δημόσια διπλωματία υπήρξε ιδιαίτερα συστηματική και δραστήρια από την περίοδο της οικονομικής κρίσης και εξής, αλλά φαίνεται να είναι περισσότερο προσανατολισμένη, και επιτυχής, στις ελληνικές πνευματικές και πολιτικές ελίτ και λιγότερο στο μαζικό επίπεδο. Η γεφύρωση αυτού του χάσματος, μεταξύ ελίτ και κοινής γνώμης στην Ελλάδα παραμένει μάλλον ένα ζητούμενο. Ένα ενδιαφέρον παράδειγμα προς μελέτη αποτελούν οι επισκέψεις των Γερμανών επισήμων στην Ελλάδα τα τελευταία χρόνια. Εγώ πάντως τις μελετώ συστηματικά για λόγους επαγγελματικής διαστροφής. Αν οι επισκέψεις της Άνγκελα Μέρκελ στην Αθήνα της κρίσης ήταν μία μελέτη περίπτωσης για τον κρισιακό εθνικισμό και ευρωσκεπτικισμό, αξίζει να δούμε και την περίπτωση της πρόσφατης επίσκεψης του Γερμανού Προέδρου. Μία καλά προετοιμασμένη επίσκεψη, στο επίπεδο της δημόσιας διπλωματίας, που ωστόσο βρέθηκε αντιμέτωπη με την πρόκληση της μνήμης του ΒΠΠ τόσο στο επίπεδο της ελληνικής πολιτικής ηγεσίας όσο και των τοπικών κοινωνιών. Ήταν το 2002 όταν ο Jan Werner Muller με το βιβλίο *Memory and Power in postwar Europe* έφερε στο προσκήνιο τους πολλούς και σύνθετους τρόπους με τους οποίους το παρελθόν είναι παρόν και επενεργεί στη σύγχρονη πολιτική. Η ιστορική μνήμη είναι λοιπόν ένα κατεξοχήν πολιτικό ζήτημα. Δέκα χρόνια αργότερα, ο Χάγκεν Φλάισερ άνοιξε αυτή τη συζήτηση στην ελληνική ιστοριογραφία με το βιβλίο του *Οι Πόλεμοι της Μνήμης*.

Οι Πόλεμοι της Μνήμης δεν έληξαν με το τέλος της προηγούμενης οικονομικής κρίσης. Αντίθετα, νομίζω ότι είμαστε έτοιμοι να παρακολουθήσουμε την αναζωπύρωσή τους, σε ένα ραγδαία μεταβαλλόμενο πολιτικό και γεωπολιτικό σκηνικό. Από τη μία πλευρά είμαστε εν αναμονή της αρχιτεκτονικής που θα λάβει το διεθνές σύστημα, η κατανομή ισχύος σε αυτό και οι νέες ισορροπίες του μετά τα δεδομένα που θα δημιουργήσει ο ρωσο-ουκρανικός πόλεμος και η δεύτερη προεδρική θητεία του Ντοναλντ Τραμπ. Το σίγουρο είναι ότι ο μεταδιπολικός κόσμος έχει εκπνεύσει και μαζί του η διατλαντική σχέση όπως είχε διαμορφωθεί από το δεύτερο μισό του εικοστού αιώνα. Παράλληλα, οι επιμέρους κομματικές εκφάνσεις της άκρας δεξιάς και της λεγόμενης εναλλακτικής δεξιάς, σε διάφορα γεωγραφικά σημεία, αναμφίβολα θα επηρεάσουν τις προσλήψεις εχθρών και φίλων στη διεθνή σκηνή και θα μεταβάλουν τους τρόπους με τους οποίους κατανοείται και εκφράζεται η εθνική ταυτότητα.

Σε αυτό το πλαίσιο, η έννοια του συνόρου και της εδαφικότητας επανέρχεται στο προσκήνιο και στο δημόσιο λόγο, με μια ένταση που δεν είναι αναγκαστικά μια επιστροφή στο Μεσοπόλεμο ή στο μεταψυχροπολεμικό σκηνικό της αναζωπύρωσης

των εθνικισμών. Είναι μια νέα συνθήκη που τροφοδοτείται από το περιβάλλον των πολύ-κρίσεων, από την οικονομική κρίση μέχρι την πανδημία, και παραπέμπει σε μια επεξεργασία νέων συλλογικών ταυτοτήτων. Μπορεί οι κομματικοί εκφραστές αυτού του φαινομένου να έχουν μια περιορισμένη εκλογική δυναμική, όμως κομμάτια αυτού του νέου τρόπου πρόσληψης του εθνικού εαυτού διαχέονται σε ευρύτερα τμήματα του πληθυσμού. Από τις πολλές σκέψεις που θα μπορούσαμε να διατυπώσουμε για να εξηγήσουμε αυτό το φαινόμενο, θα ήθελα να ξεχωρίσω μία πτυχή που νομίζω ότι συνδέεται και με τη σημερινή μας συζήτηση και αυτή είναι η διάσταση των συναισθημάτων, στο συλλογικό επίπεδο και ο τρόπος με τον οποίο τροφοδοτούν πολιτικές συμπεριφορές. Αυτό που θα ονομάζαμε δηλαδή δομές συναισθημάτων. Σε αυτό το ρεύμα ανάλυσης, θα βρούμε συμβολές που εστιάζουν σε μια σειρά πολιτικών φαινομένων, από το Brexit μέχρι την εκλογή Τραμπ. Πριν λίγες μόλις εβδομάδες εκδόθηκε ένα βιβλίο που μιλάει για το μετασηματισμό της ντροπής και της απώλειας που βιώνουν συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες σε οργή, θυμό και τελικά σε ψήφο υπέρ του Τραμπ, ψήφος η οποία επιτρέπει στην ντροπή να γίνει τελικά «κλεμμένη περηφάνια», όπως είναι και ο τίτλος του βιβλίου (Stolen Pride 2024).

Σε αυτό το ρεύμα θα άξιζε επίσης, και θα κλείσω με αυτό, να σταθούμε στο έργο του Γερμανού κοινωνιολόγου, Αντρέας Ρέκβιτς, το *Τέλος των Ψευδαισθήσεων*, που κυκλοφόρησε φέτος στα ελληνικά. Τι θα μας έλεγε εδώ ο Ρέκβιτς; Ότι είμαστε ενώπιον μιας πολιτισμικοποίησης 2, όπως την ονομάζει, ενός διεθνικού δηλαδή κύματος αντίδρασης απέναντι στην πολιτισμικοποίηση 1, που είναι το επίσης διεθνικό σύμπαν των φιλελεύθερων κοσμοπολίτικων ιδέων, οι οποίες έχουν ταυτιστεί με τις δυναμικές μεσαίες τάξεις του πλανήτη. Στην πολιτισμικοποίηση 2, ομάδες εχθρικές μεταξύ τους, συνδέονται μέσω μιας κοινή προσπάθεια περιχαράκωσης της πολιτισμικής ουσίας. Αυτός ο νέος τρόπος σύλληψης του εθνικού εαυτού και των εχθρών του συναντιέται με την απόρριψη των ελίτ (ή των θεωρούμενων ως τέτοιων) και την αντισυστημικότητα. Ο Ρέκβιτς εμφανίζεται σχετικά αισιόδοξος ότι η απάντηση στην περιχαράκωση θα μπορούσε να προέλθει από μίας νέας μορφής οικουμενικότητα. Το ανοικτό ερώτημα για εμάς είναι ποιες δομές συναισθημάτων κινητοποιούνται και ποιες θα είναι οι πολιτικές τους εκφράσεις, τη στιγμή που η Ελλάδα, η Γερμανία και η ΕΕ θα πρέπει να βρουν κοινές λύσεις σε θέματα για τα οποία δεν υπάρχει ενιαία αντίληψη στις ευρωπαϊκές κοινωνίες, θέματα όπως το μεταναστευτικό, ο πόλεμος στην Ουκρανία ή οι σχέσεις με την Τουρκία. Εμείς, που δεν έχουμε ίσως το εύρος οραματισμού και

αισιοδοξίας του Ρέκβιτς, μπορούμε να είμαστε σε εγρήγορση μελετώντας και ερμηνεύοντας τις εκφράσεις της «κλεμμένης περηφάνιας», που μπορεί να διεκδικούν το μερίδιό τους στα ερμηνευτικά σχήματα Ελλήνων, Γερμανών και Ευρωπαίων.